

ULAGANJE U OSNOVNA SREDSTVA I KVALITET EKONOMIJE PREDUZEĆA

Ulaganje elemenata proizvodnje određene vrste i količine predstavlja ekonomski i proizvodni uslov proizvodnje proizvoda određene upotrebne vrednosti za zadovoljenje potreba društva. S obzirom na permanentnost karaktera društvenih potreba, to se ekonomska suština društvene reprodukcije svodi na permanentno ulaganje u reprodukciju uz istovremeno reprodukovanje izvršenih ulaganja u tu reprodukciju — preko obnavljanja društvene proizvodnje i uslova za tu proizvodnju.

Rezultat ostvarenog procesa proizvodnje je proizvod određene upotrebne vrednosti i vrednosti. Njegovom realizacijom proizvođač ostvaruje određenu cenu — izraz društvenog priznanja izvršene reprodukcije. Otuda se pojavni oblik rezultata reprodukcije u uslovima postojeće robnonovčane privrede pojavljuje kao: fizički proizvod, vrednost proizvoda i kao dohodak u smislu vrednosti izraza realizovane nove vrednosti. Iako su za navedene oblike izraza rezultata reprodukcije u ekonomskoj praksi u upotrebi različite jedinice kvantitativnog izraza, ne treba shvatiti da se, zapravo, radi o izrazima koji su nezavisni jedan od drugog. Naprotiv, radi se o jednom istom rezultatu koji se izražava različitim ekonomskim parametrima, koje je moguće svesti na zajedničku platformu, odnosno na jedan zajednički izraz.

Sa aspekta pokazatelja ostvarenog kvaliteta ekonomije, potrebno je ostvarene rezultate kvantificirati i posmatrati ih u ekonomski relevantnim odnosima. Pri tome, kvantitativne promene u jednom izrazu rezultata reprodukcije ne daju mogućnost analize i uvida u kvalitativne ekonomske promene. Recimo, ako je obim proizvodnje porastao od 200 na 250 jedinica proizvoda, to je samo pokazatelj relativnih kvantitativnih promena obima proizvodnje, ali ne i kvalitativni pokazatelj nastale ekonomske promene u smislu sagledavanja kvaliteta ekonomije reprodukcije.

Kako je ulaganje u reprodukciju uslov proizvodnje proizvoda, to je ekonomski kvalitet ostvarenog rezultata reprodukcije ispravno meriti i ceniti jedino u relativnom odnosu između ostvarenih rezultata i izvršenih ulaganja za njegovo ostvarenje. Naime, ulaganje u reprodukciju ima namenski karakter. Otuda je i odnos između ostvarenih rezultata i izvršenih ulaganja ekonomski relevantan odnos i pokazatelj ostvarenog kvaliteta ekonomije.

Međutim, ulaganja u reprodukciju na predstavljaju ekonomski niti tehnološki homogeni celinu. Za proces proizvodnje ulažu se elementi proizvodnje koji se razlikuju po svojim osobinama i funkciji u procesu rada. — Poznato je, naime, da postoji razlika između funkcije predmeta, sredstava za rad i radne snage u procesu proizvodnje. Osim toga, iako između sredstava za rad i materijala nema kvalitativne razlike u ekonomskoj suštini samog procesa trošenja i prenošenja vrednosti sredstava za proizvodnju na novi proizvod, bitna razlika postoji sa stanovišta njihove funkcije u procesu rada. Pri tome, ciklus reprodukcije sredstava za rad je višestruko duži od ciklusa reprodukcije materijala (predmeta rada) — koji je jednak ciklusu reprodukcije proizvoda koji se proizvodi pomoću tih sredstava. Osim toga, ulaganje u reprodukciju ima dva osnovna oblika: ulaganje u obliku angažovanja i ulaganje u obliku trošenja elemenata proizvodnje u reprodukciji.

1. Oblici ulaganja u osnovna sredstva

Kako se proces reprodukcije odvija permanentno u vremenu uz stalne promene pojavnih oblika ulaganja u tu reprodukciju — analogno fazama reproduccionog procesa, to je ekonomsko zbivanje u tom istom procesu potrebno posmatrati upravo sa stanovišta stalnih promena kvantitativnih razmera oblika pojedinih elemenata rezultata i ulaganja. Pri tome, u procesu stalnog narastanja proizvodnih snaga, intenzitet razmera učešća sredstava je sve veća s obzirom i na činjenicu da se time omogućuje manji utrošak potrebnog rada za proizvodnju proizvoda određene upotrebne vrednosti.¹

Materijalnu osnovu ekonomskog progressa društva čini, zapravo stalni porast proizvodnih snaga kao funkcije efektivne primene tehničkog progressa u reprodukciji. S obzirom na funkciju materijala, odnosno predmeta rada u procesu proizvodnje, te na mogućnosti supstitucije živog rada minulim zbog uvođenja nove tehnike, to upravo ulaganja u osnovna sredstva predstavljaju osnovnu polugu izmene odnosa između rezultata² i ulaganja u reprodukciju potrebnih za njegovo ostvarenje — posmatrano u odnosu na objektivno uslovljeni kvalitet ekonomije preduzeća pre uvođenja novog osnovnog sredstva.

Ulaganje u osnovna sredstva u obliku angažovanja nosi obeležje ekonomske funkcije angažovanja sredstava u reprodukciji u smislu obezbeđenja uslova i mogućnosti odvijanja normalnog procesa repro-

¹ »Progres nauke i tehnike dovodi do neprekidnog poboljšanja tehničkog nivoa oruđa proizvodnje. Smanjenjem uloženog rada i utroška materijala u proizvodnju oruđa rada, porasta sposobnosti i oruđa proizvodnje da povećavaju proizvodnost rada. Porast dugovečnosti i efektivnosti korišćenja dovodi do toga da, mada udeo minulog rada raste po jedinici proizvodnje, ipak se smanjuje njegova apsolutna veličina, a utrošak živog rada po jedinici proizvodnje smanjuje se i relativno i apsolutno.« A. Bečín, »Socijalistička reprodukcija i privredne proporcije« — Savremeni problemi privrednog razvoja u socijalizmu II, Bgd. 1960, str. 61.

dukcije. Međutim, karakteristike reprodukcionog trošenja sredstava za rad otvaraju poseban problem uslovljenosti i razmera ulaganja u osnovna sredstva u obliku angažovanja. Ovome treba dodati činjenicu dužine veka upotrebe, odnosno postojanja vremenskog perioda od momenta nabavke do momenta zamene toga sredstva — u kome se, manje ili više, menjaju skoro svi faktori koji uslovljavaju razmere angažovanja u sredstvima za rad.³ Ovo istovremeno znači da je, za sagledavanje problematike angažovanja u sredstvima za rad, potrebno sagledati i sve uslove i karakteristike, odnosno ekonomske efekte određenog izbora ulaganja u obliku angažovanja. Međutim, uključivanje i te problematike zahtevalo bi znatno više prostora. Stoga ćemo nastojati da sagledamo uticaj i promene koje nastaju u kvalitetu ekonomije preduzeća upravo zbog ulaganja u novu tehniku, tj. zbog uvođenja u proces proizvodnje novih osnovnih sredstava.

Potrebno je međutim, posebno naglasiti značaj vremena kod ulaganja u osnovna sredstva u obliku angažovanja. Vreme je izraz trajanja angažovanosti sredstava za rad u reprodukciji. Otuda je ono — svojom dužinom, bitan kvantitativni pokazatelj kvaliteta ekonomije reprodukcije uslovljenog angažovanjem sredstava u reprodukciji.⁴ Drugim rečima svako skraćivanje vremena trajanja angažovanosti sredstava u sredstvima za rad (b_i) omogućuje ostvarenje istog efekta sa srazmerno skraćivanju vremena angažovanja — manjim ulaganjima u sredstva za rad.

U drugom obliku ulaganja osnovnih sredstava u reprodukciju — u obliku trošenja, manifestuju se opet specifične karakteristike trošenja sredstava za rad, čijom visinom kao elementom troškova repro-

² Sovjetski ekonomist A. Konson je još pre deset godina ukazivao na postojanje dva stava u odnosu na ocenu ekonomskih efekata uvođenja nove tehnike. Kritikujući stav da je proizvodnost rada dovoljan i potpun pokazatelj nastalih ekonomskih efekata, on kaže: »Po našem mišljenju, određivanje ekonomske efikasnosti ne može se svesti samo na jedan pokazatelj. Ekonomsku efektivnost je potrebno ceniti iz niza pokazatelja, od kojih se kao najvažniji pojavljuju: 1. Povećanje proizvodnosti društvenog rada, koja se pokazuje u veličini proizvodnosti mašine, u porastu proizvodnosti rada radnika koji na njoj radi, u povećanju trajnosti mašine, i povećanju koeficijenta početnog iskorišćavanja, ceni koštanja i rentabilnosti. 2. Zadovoljenje potreba društva novim vrstama proizvoda ili izmenom kvaliteta postojećih. 3. Olakšanje rada radnika i racionalna izmena njegovog karaktera, 4. Povećanje odbrambene sposobnosti zemlje.« A. Konson, »Analiz ekonomičeskij efektivnosti vnedrenija novoj tehniki«, Voprosi ekonomiki. Nr. 8/57, str. 110.

³ Ulaganja u imaterijalnim vrednostima (patenti, licence i dr.) nemaju materijalnu osnovu sredstava za rad a time ni karakter trošenja. Međutim, ova su najčešće preduslov nabavke i korišćenja novih sredstava za rad, te ih u tome smislu treba posmatrati sa stanovišta uticaja na promene kvaliteta ekonomije.

⁴ Govoreći o vremenu kao faktoru izvora ulaganja i kao izrazu promene vrednosti u dinamici reprodukcije, akademik S. Strumilin kaže na jednom mestu sledeće: »Uostalom faktor vreme, u ovom slučaju ne dejstvuje sam po sebi već kao ekonomski efekat tehničkog progressa koji se odvija u toku vremena«, S. G. Strumilin, »Faktor vreme pri projektovanju kapitalnih ulaganja«, Savremeni problemi privrednog razvoja u socijalizmu, I Bgd., 1960, str. 167.

dukcije je bitno uslovljen kvalitet ekonomije preduzeća.⁵ Iz činjenice da je ciklus reprodukcije osnovnog sredstva višestruko duži od ciklusa reprodukcije proizvoda koji se proizvodi pomoću tih sredstava, proizilazi, naime, karakteristika posebnog trošenja vrednosti sredstava za rad u pojedinačnim procesima proizvodnje koja se materijalizacijom ljudskog rada prenosi u novi proizvod. U nizu procesa proizvodnje — istekom veka upotrebe osnovnog sredstva utroši se njegova upotrebna vrednost i vrednost koja se transmituje u vrednost novog proizvoda. Realizacijom proizvoda preneti vrednost sredstava dobija novčani oblik da bi procesom proizvodne reprodukcije ponovo primila materijalni oblik. Ekonomsku suštinu specifičnosti trošenja sredstava za rad u reprodukciji čini njegovo reprodukciono trošenje. A ekonomski smisao reprodukcionog trošenja je očuvanje integriteta vrednosti sredstava za rad, u smislu njihove pune proste reprodukcije, čiji je pojavni izraz u očuvanju integriteta kapaciteta mogućeg obima proizvodnje.

Pojavni izraz reprodukcionog trošenja sredstava za rad je amortizacija. Ne ulazeći ovde u problematiku reprodukcionog trošenja sredstava za rad, podvlačimo jedan, opet, značajan momenat kod ulaganja u obliku trošenja. Naime, od krupnog je značaja momenat kvantitativnog izraza tog trošenja, odnosno realnost amortizacionih kvota kao kvantitativnih izraza ekonomske suštine amortizacionog procesa.⁶ Značaj ovog momenta je još veći u dinamičnoj privredi — s obzirom na veoma naglašene razmere intezivnosti učešća sredstava za rad, odnosno, s obzirom na visoko relativno učešće amortizacije u troškovima reprodukcije.⁷

⁵ »Neobično je važna i tehnička i ekonomska prikladnost osnovnog sredstva za vršenje zadataka, koji se od njega očekuju, njegova funkcionalna sposobnost. Najbolje je ono osnovno sredstvo, koje omogućuje proizvodnju uz najniže troškove po jedinici proizvoda razumije se, uz pretpostavku, da se uz unosne cijene može prodati ukupna proizvodnja, koja odgovara kapacitetu tog osnovnog sredstva, i uz daljnju pretpostavku, da takvo osnovno sredstvo ne traži više napora od strane radnih ljudi i nesrazmerno jače angažiranje drugih sredstava.« Š. Babić, Uvod u ekonomiku preduzeća, Zgb, 1961, str. 134.

⁶ »Pri investicionom odlučivanju o tome da li ići na novu tehniku i ukoliko se ona isplati, važnu ulogu igra odnos između veličine rada utrošenog u proizvodnju novog sredstva (recimo mašinu) i živog čovečjeg rada koji se štedi primenom toga sredstva...

... Iz ovoga proističe važnost pravilnog odnosa između amortizacije i količine živog rada koji se štedi primenom novog oruđa za rad. Ovaj odnos možemo iskazati količinom rada sadržanog u novoj mašini i veličinom ukupno ušteđenog živog rada u toku trajanja dotične mašine. Ili, odnos se može iskazati veličinom godišnje amortizacije osnovnog sredstva i veličinom ušteđenog živog rada u jednoj godini. Ako bi se uzeo ovaj drugi odnos kao pogodniji, onda odnosne veličine moraju biti iskazane pravilno. S jedne strane, amortizacija treba da bude realan izraz rabaćenja sredstava za rad, a s druge, veličina uštete na živom radu treba takođe da bude izražena merilom koje bi bilo u stanju da pokaže stvarnu veličinu uštete.« Dr D. Mišić, Investicije i privredni razvoj, Bgd. 1960, str. 167.

⁷ U nekim analizama, pretežno makroekonomskog karaktera, vrednost osnovnih sredstava se uzima kao elemenat koji u odnosu na ostvareni obim proizvodnje daje proizvodni koeficijent — na osnovu čijeg kretanja se izvode zaključci o uslovljenosti i promenama kvaliteta ekonomije reprodukcije. Vidi: P. Zicherl, Osnovna sredstva kao faktor privrednog razvoja, Bgd. 1966 — disertacija.

2. Amortizacija osnovnih sredstava, troškovi reprodukcije i dohodak preduzeća

Uslov obezbeđenja normalnog toka procesa reprodukcije, sa stanovišta sredstava za rad, je puno reprodukovanje njihove utrošene vrednosti u istom reprodukcijom procesu. Istovremeno, uslov nastavljanja narednog procesa proizvodnje, odnosno reprodukcije je — angažovanje osnovnih sredstava u punom iznosu. Na drugoj strani, s obzirom na to da jedno sredstvo za rad služi za više procesa proizvodnje (b_i), to troškovi sredstava za rad, tj. amortizacija, predstavljaju odnos između uložene vrednosti u sredstva za rad (S_i) i broja reprodukcijom ciklusa proizvoda. Dakle, kako su pojavni izrazi ekonom-

$$A = \frac{S_i}{b_i}$$

skih zbivanja u procesu reprodukcije u konkretnoj ekonomiji funkcija dejstva faktora koji uslovljavaju i determinišu nivo ostvarenog kvaliteta posmatrane ekonomije, to je sa stanovišta mogućnosti uticaja proizvođača na visinu troškova sredstava za rad, od bitnog značaja karakter samih osnovnih sredstava kao faktora ulaganja u reprodukciju. U tome smislu, potrebno je imati u vidu da sredstva za rad spadaju u, odnosno čine objektivne tehničke faktore. Otuda razmere trošenja vrednosti sredstava za rad, kao i drugih elemenata proizvodnje a koje su funkcija ovih trošenja, sa stanovišta konkretnog proizvođača u posmatranom periodu, predstavljaju objektivno uslovljena trošenja. Međutim, stvarna trošenja vrednosti sredstava za rad u reprodukciji su najčešće veća od objektivno potrebnih jer su funkcija objektivnog uticaja proizvođača u procesu organizovanja reprodukcijom trošenja tih sredstava.

Sa stanovišta mogućnosti uticaja proizvođača na nivo navedenih vrsta trošenja (posmatrano prema faktorima njihove uslovljenosti), u posmatranom periodu proizvođač može organizacionim uticajem da smanji organizaciono uslovljena trošenja čiji je minimum na nivou objektivnih troškova. Međutim, izmena objektivno uslovljenih trošenja zahteva izmenu postojećih tehničkih faktora, koji će se racionalizacijom ili uvođenjem savremenih sredstava jedino moći smanjivati. Ali, takva izmena moguća je jedino u dužem periodu i ona zahteva nova ulaganja. Nova ulaganja u osnovna sredstva menjaju razmere objektivno potrebnih trošenja u odnosu na prethodni period, i to, kako u smislu visine amortizacije tako i u smislu promena troškova rada i troškova materijala.⁸

Kako je amortizacija osnovnih sredstava, kao element troškova reprodukcije, jedan od bitnih faktora uslovljenosti kvaliteta ekonomije preduzeća, značajno je kakva je tendencija kretanja troškova amorti-

⁸ Vidi o ovome jednu uspešnu analizu pokazatelja efektivnosti ulaganja: M. Usik, »Sistema osnovnih pokazatelj efektivnosti kapitalnih vloženija« Voprosi ekonomiki, Nr. 4/58.

zacije.⁹ Činjenica je, naime, da je učešće pojedinih elemenata, odnosno zavisno od vrste proizvoda. Međutim, činjenica je i da se sa razvojem nauke i tehnike te stalnim porastom tehničkog progressa, odnosno stalnim uvođenjem nove tehnike u proizvodnju, menja učešće pojedinih elemenata proizvodnje u proizvodnji proizvoda iste uopšte vrednosti — posmatrano u vremenskom aspektu.

Istorijska tendencija kretanja troškova sredstava za rad u reprodukciji jeste, upravo, stalni apsolutni porast a relativno opadanje po jedinici proizvoda uz istovremeno smanjenje potrebnih troškova materijala i troškova rada po jedinici proizvoda. Karakteristika ovih odnosa u smislu njihove uzajamne uslovljenosti i krajnjih ekonomskih efekata kako sa stanovišta troškova (koji su u stalnom uzajamnom konkurentskom odnosu u tendenciji minimalnog nivoa po jedinici), tako i sa stanovišta proizvodne snage i opšteg ekonomskog progressa¹⁰ — predstavlja osnovnu problematiku privrednog razvoja, posmatrano na nivou makroekonomije, kao i na nivou mezoekonomije. Ipak ekonomska težina navedenih karakteristika je nejednaka — posebno kad se ove posmatraju kroz prizmu ekonomskog progressa. Nejednak je stav prema tendencijama kretanja pojedinih vrsta troškova i zavisno od toga da li se radi o kapitalističkom preduzeću ili socijalističkom.¹¹

Razmere troškova osnovnih sredstava, kao oblika ulaganja u reprodukciju, nisu samo faktor troškova već istovremeno i faktor dohotka preduzeća. Ostvareni dohodak preduzeća, koji je u svojoj ekonomskoj suštini realizovana nova vrednost, u svom kvantitativnom izrazu predstavlja razliku između ostvarenog dohotka i troškova materijalne reprodukcije. Dakle,

$$D = Q \cdot Cq - (Ti + Tm)$$

⁹ Tehnički napredak ne sastoji se samo u zameni ručnog rada mašinskim već i u zameni mašine manje proizvodnosti mašinama veće proizvodnosti. Takva zamena znači u pojedinim procesima »proizvodnje uštedu ne samo živog rada već i sredstava rada.« A. Notkin, Progres i porast proizvodnje sredstava za proizvodnju«, Savremeni problemi privrednog razvoja, Bgd., 1960, II — str. 160.

¹⁰ »Ekonomska definicija tehničkog progressa kao osnovnog dinamičkog faktora privrednog razvoja mogla bi se formulisati kao uvođenje potpuno novih oruđa za rad, odnosno metoda proizvodnje ili proširivanje onih tipova oruđa i onih proizvodnih metoda koji su dotle već postojali samo u naprednijim granama i preduzećima na manje napredne grane i preduzeća, što ima za posledicu porast produktivnosti rada i time smanjenje vrednosti proizvoda.« Dr R. Stojanović: Teorija privrednog razvoja u socijalizmu, Bgd. 1964, str. 62.

¹¹ »Za kapitalistički način proizvodnje, koji počiva na proizvodnji vrednosti i viška vrednosti, to je nesumnjivo kriterijum (misli se na kriterijum izvora investicija — prim. D. G.) rentabiliteta, bez koga uvećana proizvodnost rada koja se manifestuje u većoj masi proizvedenih dobara istim sredstvima, nije merodavna. Međutim, za proširenu reprodukciju u privredi čije je osnovno načelo proizvodnja radi podmirenja potreba, uvećana masa proizvoda dobijena istim ili manjim sredstvima, morala bi da predstavlja osnovni kriterijum pri odlučivanju o investicijama.« Dr D. Mišić, op. cit. str. 153.

Kako troškovi sredstava za rad i troškovi materijala čine zapravo troškove materijalne reprodukcije, i kako je srazmerno učešće troškova sredstava za rad visoko, to je visina dohotka direktno uslovljena visinom troškova sredstava za rad. Otuda svako smanjenje troškova sredstava za rad će imati za posledicu povećanje dohotka i obratno, svako povećavanje troškova sredstava za rad imaće za posledicu smanjenje dohotka preduzeća.¹²

S obzirom na to da je dohodak preduzeća element kompleksa rentabilnosti, to je ovim direktno uslovljen nivo rentabilnosti preduzeća — kao ekonomski relevantnog odnosa između dohotka i sredstava uložених u reprodukciju za njegovo ostvarenje. U posmatranom periodu konkretni proizvođač može uticati samo na organizaciono uslovljena povećanje angažovanja i trošenja, iako ova sa stanovišta društva nisu uslov proizvodnje proizvoda, tako da, i za ekonomiju konkretnog proizvođača i za ukupnu ekonomiju znače zapravo ispadanje vrednosti iz reprodukcije. Međutim, konkretni proizvođač uglavnom vrši njihovu naknadu iz realizovanog dohotka (anticipiranjem preraspodele dohotka).

3. Ulaganje u osnovna sredstva i nivo produktivnosti

Proizvod je prvi i neposredni pojavni izraz oblika rezultata reprodukcije. Kako je pak odnos između rezultata reprodukcije i ulaganja izvršenih za njegovo ostvarenje — ekonomski izraz ostvarenog kvaliteta ekonomije, to i odnos određene mase proizvoda i ulaganja u reprodukciju u obliku trošenja radne snage — predstavlja ekonomski relevantan odnos izražen kompleksom produktivnosti. Pri tome, svaka promena utroška radne snage po jedinici proizvoda je izraz promene ostvarenog nivoa produktivnosti. Sa stanovišta ekonomije preduzeća kao mezoekonomije, odnosno kao pojavnog organizacionog oblika organizovanosti društvene reprodukcije, ovaj izraz odnosa između ostvarenog proizvoda kao mase upotrebne vrednosti i utroška radne snage za njegovo ostvarenje predstavlja istovremeno i doprinos te mezoekonomije ukupnoj društvenoj reprodukciji — odnosno makroekonomiji.

Dok odnos između proizvoda i potrebnog rada za njegovu proizvodnju na društvenom nivou predstavlja izraz proizvodne snage rada prosečnog proizvođača, a odnos između proizvoda i objektivno potrebnih utroška radne snage konkretnog proizvođača predstavljaju njegovu proizvodnu snagu rada, dotle odnos između proizvoda i stvarno nastalih trošenja radne snage za njegovu proizvodnju predstavlja ostvareni nivo produktivnosti u konkretnoj ekonomiji preduzeća. (Isti odnos izražava produktivnost na nivou grane, odnosno privrede). Druhim rečima, stvarni utrošci radne snage sadrže u sebi: veličinu dru-

¹² Ekonomska suština troškova materijalne reprodukcije i dohotka ovim nije narušena. Radi se samo o efektima uticaja po visini dohotka, odnosno po kvalitet ekonomije preduzeća. Ovo i zbog toga što se ovim zahvata samo aspekt strukturalnih promena kvaliteta ekonomije preduzeća.

štvenopriznatog potrebnog trošenja rada — koji je jednak izvršenom radu, odstupanja između društvenopriznatog i objektivno potrebnog trošenja radne snage i organizaciono uslovljena suvišna trošenja radne snage. Te iste razmere stvarnih trošenja radne snage — time i uslovljenosti ostvarenog nivoa produktivnosti u pošmatranoj mezoekonomiji, su funkcija dejstva objektivnih faktora (tehničkih i društvenih) — uključujući ovde i tehnizirane i objektivizirane organizacione mere organizovanja procesa reprodukcije) i organizacionih faktora. Odnosno,

$$L = LO \pm Ltf + u_1$$

L = stvarni utrošci radne snage; $\pm Ltf$ = objektivno uslovljena odstupanja između društveno potrebnog utroška radne snage i objektivno potrebnih utrošaka radne snage pod dejstvom objektivnih faktora; $+u_1$ = organizaciono uslovljena povećanja trošenja radne snage.

Prema tome, nivo ostvarene produktivnosti u posmatranom periodu, pre uvođenja novih sredstava za rad je

$$P = \frac{Q}{Lo \pm Ltf + u_1}$$

Nivo ostvarene produktivnosti konkretne ekonomije je moguće ceniti upravo sa stanovišta mogućnosti proizvođačevog uticaja na pojedine faktore ulaganja u smislu njihovog smanjivanja uz ostvarenje istog rezultata. U tome smislu, on može organizacionim merama uticati na smanjivanje organizaciono uslovljenih suvišnih trošenja. Ali, izmena, odnosno smanjivanje objektivno potrebnih utrošaka radne snage konkretnog proizvođača zahteva izmenu postojećih tehničkih faktora. Uvođenjem nove tehnike, menjaju se potrebni utrošci radne snage — menja se proizvodna snaga rada a time i mogućnosti uticaja proizvođačevog na povećanje produktivnosti. Naime, svaka izmena tehničkih faktora dovodi do izmene potrebnih trošenja i angažovanja. Sa stanovišta trošenja radne snage, nova tehnika uslovljava potrebne utroške radne snage a time i nivo objektivno moguće produktivnosti.

»Sprovođenje principa produktivnosti na nivou postojeće tehničke opremljenosti ima svoje okvire u postojećim organizaciono uslovljenim trošenjima radne snage: trošenja zbog odstupanja od standardne kvalifikovanosti, odstupanja od standardnog intenziteta rada i odstupanja od standardne organizacije rada. S obzirom na to da se ta trošenja u praksi ne eliminišu potpuno, kad se ona jednom svedu na praktično moguć minimum, prestaju dalje mogućnosti dizanja produktivnosti na nivou postojeće tehničke opremljenosti. Uslov za dalje sprovođenje principa produktivnosti je izmena tehničke opremljenosti, a to znači izmena tehničkih faktora ulaganja u reprodukciju.

Posledica ove izmene će biti *promena proizvodne snage rada*. Međutim, uporedo sa ovom, menjaju se skoro svi elementi ekonomije preduzeća, kako oni na strani ulaganja tako i oni na strani rezultata reprodukcije.¹³

¹³ Dr. S. Kukoleča, *Ekonomika preduzeća I*, 1963, III izd., str. 493/4.

Sama promena proizvodne snage rada u smislu promene potrebnog rada po jedinici proizvoda je posledica niza promena koje nastaju u vezi sa uvođenjem nove tehnike — odnosno zbog izmene tehničke opremljenosti rada. Nova sredstva rada često traže i novu — izmenjenu kvalifikovanost radnika; menja se organizaciona struktura preduzeća, menja se ciklus potrebnog rada, odnosno ciklus trošenja radne snage itd. Drugim rečima, nova tehnika traži i nove radne sposobnosti radnika.¹⁴

Sa metodološkog aspekta, u izrazu produktivnosti moguće je — što je i ispravno — izraziti proizvod, kao elemenat kompleksa produktivnosti, potrebnim radom. U tom smislu, između nivoa proizvodne snage rada u posmatranom periodu i nivoa proizvodne snage u tekućem periodu (posle uvođenja novog osnovnog sredstva) postoji razlika u obimu potrebnih utrošaka radne snage — to jest, u obimu potrebnog rada po jedinici proizvoda. Razlika između $P_1 : P_2$, pojavljuje se, zapravo, zbog razlike koja postoji iz odnosa $L_1 : L_2$:

Ako je proizvodna snaga rada, odnosno objektivno uslovljena produktivnost, u prvom periodu

$$P_1 = \frac{L}{L} = 1$$

to će posle uvođenja novih sredstava rada, ova biti

$$P_2 = \frac{L}{L_1 \pm K_1 \cdot L_1} = \frac{1}{1 \pm K_1}$$

K_1 = promena objektivno potrebnih utrošaka radne snage po jedinici rada.

4. Ulaganje u osnovna sredstva i nivo ekonomičnosti

Mogućnosti proizvođača da utiče na nivo i oblike ulaganja, odnosno na kvalitet njegove ekonomije preko oblika ulaganja su bitno determinisane vrstom i karakterom faktora koji uslovljava ta ulaganja. U tome smislu — posmatrano u vremenskom aspektu — nejednak je karakter pojedinih faktora ulaganja, odnosno nejednake su mogućnosti proizvođačevog uticaja na razmere pojedinih ulaganja preko faktora koji ih uslovljava. Sa stanovišta troškova, u posmatranom periodu proizvođač može uticati samo na organizacione faktore. Međutim, uticaj na objektivne faktore — u smislu njihove izmene ili prilagođavanja ekonomskim zahtevima ekonomije reprodukcije — moguće je samo u dinamici reprodukcije. Drugim rečima, svi faktori ulaganja u

¹⁴ »Iako bez radnih sposobnosti nema tehničke opreme rada, njihovu odlučujuću ulogu po produktivnost rada moramo podvući još iz jednog razloga. Materijalizacija rada ne znači samo materijalizaciju radnih sposobnosti. Posle akumulacije radnih sposobnosti živa radna snaga ne sarađuje više golim rukama nego jakim mehaničkim pogonskim agregatima« Dr A. Bajt, Produktivnost rada, Bgd., 1960, str. 154.

reprodukciju su u dinamici vremena ipak podložni proizvođačevom uticaju. Pri tome, dok organizacione faktore proizvođač može menjati u svakodnevnom — tekućem periodu rada, dotle su objektivni faktori podložni proizvođačevom uticaju (kada upravo i dobijaju svojstvo organizacionog faktora), samo u momentu njihovog izbora da bi zatim, opet, imali obeležje objektivnog faktora.

Kako su pak mogućnosti izmene organizacionih faktora i smanjivanja organizaciono uslovljenih trošenja praktično organičene, to je zapravo izmenom objektivnih tehničkih faktora — uvođenjem novih sredstava za rad ili zamenom postojećih, dakle novim ulaganjem u osnovna sredstva — moguće znatno više i uspješnije uticati na smanjivanje troškova po jedinici proizvoda uz istovremenu izmenu njihovog relativnog i apsolutnog odnosa — u smislu supstitucije pojedinih elemenata ulaganja bilo u obliku ulaganja bilo u obliku trošenja. Pri tome, prvenstvo ima supstitucija živog rada minulim, odnosno supstitucija troškova rada troškovima sredstava za rad — a u čemu i leži smisao ekonomskog progresa, kao i društveno-ekonomskog progresa uopšte.

Ekonomski smisao ulaganja u reprodukciju u obliku troškova jeste proizvodnja novog proizvoda koji ima svoju upotrebnu vrednost i vrednost. Otuda odnos u razmerama troškova, posmatran u apsolutnim iznosima ili preko izmene njihove relativne strukture, nije izraz ekonomskog smisla trošenja u reprodukciji a onda nje ni izraz kvaliteta ekonomije preduzeća, posmatrane sa stanovišta troškova. Naime, kako je cilj trošenja u procesu reprodukcije stvaranje novog proizvoda određene upotrebne vrednosti i vrednosti i kako se procesom proizvodnog trošenja elemenata proizvodnje stvara novi proizvod u kome se transformira vrednost sredstava za proizvodnju materijalizacijom ljudskog rada uz istovremeno stvaranje nove vrednosti, kao ekonomskog izraza utrošaka radne snage u tom istom procesu reprodukcije, — to je odnos između vrednosti proizvedenog proizvoda i vrednosti utrošenih u reprodukciji za njegovu proizvodnju — ekonomski relevantan odnos preko koga treba sagledavati i ceniti doprinos kvalitetu ekonomije reprodukcije, posmatrano sa stanovišta ulaganja u reprodukciju u obliku trošenja.

Odnos između vrednosti proizvoda — kao vrednosnog izraza oblika rezultata reprodukcije i utrošenih vrednosti u toj reprodukciji za njeno formiranje — predstavlja ekonomsku sadržinu kompleksa ekonomičnosti, — kao ekonomski relevantnog odnosa i izraza kvaliteta ekonomije reprodukcije. Ne ulazeći ovde u ekonomsku i metodološku problematiku ekonomičnosti posmatrane kao ekonomskog kompleksa i kao ekonomskog principa reprodukcije, niti u njene karakteristike zavisno od nivoa posmatranja njenih pojava manifestacija (sa stanovišta oblika organizovanosti društvene reprodukcije), od značaja je sagledati razmere i karakteristike promene odnosa troškova reprodukcije zbog uvođenja novih sredstava za rad.

Objektivno uslovljeni troškovi u posmatranom periodu za konkretnog proizvođača predstavljaju ekonomski adekvatno merilo ocene nivoa ostvarene ekonomičnosti sagledane u odnosu na obim stvarnih troškova (preko ostvarene ekonomije troškova). U tome, objektivno uslovljeni troškovi čine gornju granicu nivoa objektivno moguće ekono-

mičnosti, dok su sva odstupanja između objektivno uslovljenih i stvarnih troškova izraz organizaciono uslovljene ekonomičnosti.

Prema tome, ako je ekonomičnost pre uvođenja novog sredstva za rad

$$E_1 = \frac{V}{T},$$

posle izmene tehničkih faktora, uvođenjem novih sredstava za rad, promeniće se i objektivno uslovljena ekonomičnost. Ona je

$$E_2 = \frac{V}{T_1 \pm Kt \cdot T_1}$$

V = vrednost proizvoda; T = objektivno uslovljeni troškovi; Kt = koeficijent promene objektivno uslovljenih troškova zbog uvođenja novih sredstava za rad.

Za detaljniju analizu efekata uvođenja novih sredstava za rad u proces proizvodnje, pored uvida u promene ukupnih troškova, potrebno je sagledati karakter i razmere promena troškova po pojedinim elementima proizvodnje. Takav pristup analizi je, zapravo, i jedino ispravan da bi se dobio potpun uvid u promene po pojedinim elementima proizvodnje, karakter i razmere tih promena — te na osnovu toga mogli uspešno ceniti krajnji efekti izvršenih ulaganja odnosno nastalih promena. Pri tome je, takav uvid, od suštinskog značaja kako za ekonomiju samih troškova tako i za osnovanost zaključaka o ostalim pojavnim kategorijama koje su determinisane troškovima, a i za izbor organizacione mere. Međutim, time se menjaju i troškovi materijala i troškovi rada. Otuda ocenu ekonomskih efekata i izbor optimalne varijante uvođenja novih sredstava za rad, odnosno ocenu sa stanovišta nivoa ekonomičnosti, ne treba ceniti samo kroz prizmu dinamike promena troškova sredstava za rad, tj. troškova amortizacije. Povećanje troškova sredstava za rad može, ali ne mora uvek imati za posledicu srazmerno znatnije smanjenje troškova rada. Uz to, troškovi materijala mogu se menjati po dinamici koja se ne poklapa sa dinamikom promena amortizacije niti sa dinamikom promena troškova rada.

a) Uvođenjem novih osnovnih sredstava, menjaće se amortizacija — ukupna i po jedinici proizvoda. Ako je amortizacija u posmatranom periodu A_1 , a amortizacija posle uvođenja novih sredstava A_2 , to je njihov uzajamni odnos

$$A_1 \leq A_2$$

u tome

$$A_2 = A_1 \pm Ka \cdot A_1$$

Ka = koeficijent promene amortizacije zbog uvođenja novog sredstva za rad.

Preračunato po jedinici, to istovremeno znači da će biti srazmerne razlike u visini amortizacije po jedinici proizvoda, odnosno

$$A_{q1} \leq A_{q2}$$

Metodološki, ako vrednost proizvoda izrazimo cenom koštanja — nastalu promenu amortizacije po jedinici proizvoda možemo izraziti oznakom — Atk .

Međutim, promena amortizacije po jedinici proizvoda može nastati zbog promene proizvodne snage rada i zbog promene tehničke opremljenosti rada.¹⁵ Kompleksna analiza ovih promena zahtevala bi više prostora,

b) Uvođenje novih sredstava za rad traži često, kako smo naglasili, izmenu kvalifikovanosti potrebne radne snage, nameće drugi intezitet rada, uslovljava i omogućuje drugu organizaciju rada ili celog toka procesa prouizvodnje, pa i — kod radikalnih izmena — i procesa reprodukcije. Gledano kroz troškove, ovo zapravo znači da se zbog uvođenja novih sredstava za rad menjaju objektivno potrebni troškovi rada u apsolutnom izrazu ili relativno — po jedinici proizvoda.

Pri tome, osnovni uzrok koji određuje razmere promena troškova rada jeste promena proizvodne snage rada (ne uključujući ovde promene zarada po jedinici). Naime, troškovi rada u posmatranom periodu — pre uvođenja novog osnovnog sredstva iznosiće — Tl_1 . Posle uvođenja novog osnovnog sredstva (ili procesom zamene), troškovi rada drugog perioda — Tl_2 biće manji ili veći od troškova u prvom periodu. Oni iznose

$$Tl_2 = Tl_1 \pm Kl \cdot Tl_1$$

Kl = koeficijent promene troškova rada zbog uvođenja novog sredstva za rad.

Promena troškova rada preračunata po jedinici cene koštanja ($Tltk$), može biti pozitivna ili negativna. Razumljivo da je i sa stanovišta ekonomičnosti i sa stanovišta ostalih ekonomskih promena od interesa da visina troškova rada po jedinici proizvoda opada — kao izraz promene proizvodne snage rada, odnosno ekonomskog progressa.

c) Promene u visini amortizacije i u visini troškova rada zbog uvođenja novog sredstva za rad praćene su najčešće i promenama troškova materijala. Sagledavanje efekata ukupnih promena nameće potrebu uvida u nastale promene i u troškovima materijala. Inače, do promena dolazi skoro kod svih vrsta materijala (materijala za

¹⁵ »Ako je veličina Atk — (kvantitativni izraz promene amortizacije po jedinici — zbog promene tehničke opremljenosti rada — prim. D. G.) ravna nuli, tehnička opremljenost ostala je neizmenjena. Drugim rečima, ista visina sredstava po jedinici rada ostala je u periodu II, kao što je bila i u periodu I. A objektivno uslovljeni troškovi sredstava za rad po jedinici cene koštanja, zbog promene amortizacije ipak su se izmenili sa 1 na $(1 \pm Atk)$. Kako je moglo doći do ove promene? Jedino na taj način što je izmenjena proizvodna snaga rada, zahvaljujući uvođenju novih efikasnijih mašina u proizvodnju. Prema tome, promena objektivno uslovljene ekonomičnosti pri uvođenju u proizvodnju novih sredstava za rad isključiva je posledica izmenjene proizvodne snage rada, u slučaju ako je tehnička opremljenost rada pri tome ostala neizmenjena.« Dr S. Kukoleća, *Ekonomika preduzeća*, II, 1961, str. 85.

izradu, pomoćnog materijala, energije i dr.). Najčešće su promene u utrošcima, odnosno troškovima energije — s obzirom na to da se tom energijom u znatno većim razmerama zamenjuje utrošak ljudske bio-energije, što zapravo čini jedan od bitnih izraza supstitucije živog rada minulim.

Pri tome, troškovi pre uvođenja novog sredstva za rad (Tm_1) se razlikuju od troškova materijala posle uvođenja novog sredstva rada (Tm_2) za koeficijent nastale promene troškova materijala (Km), odnosno

$$Tm_2 = Tm_1 \pm Km \cdot Tm_1$$

Promena troškova materijala po jedinici proizvoda ($Tmtk$ — izraz po jedinici cene koštanja) može biti pozitivna ili negativna — zavisno od odnosa promene troškova materijala i promena obima proizvodnje (Kq).

Prema tome, ukupne promene troškova reprodukcije (objektivno uslovljenih) između perioda pre uvođenja novih sredstava za rad i posle uvođenja — sadržine su u promenama amortizacije ($\pm Atk$), promenama troškova rada¹⁶ ($\pm Tltk$) i promenama troškova materijala ($\pm Tmtk$). Dakle,

$$T_{2II} = T_{2I} \pm Atk \pm Tltk \pm Tmtk$$

Ako je

$$T_{2II} < T_{2I},$$

uvođenje novog sredstva sa stanovišta ekonomičnosti je opravdano.¹⁷
Ako je

$$T_{2II} = T_{2I}$$

sa aspekta nivoa ekonomičnosti, kod proizvođača nastupa indiferentnost prema uvođenju novog sredstva za rad.

Ako prednje promene posmatramo na jednom jednostavnijem primeru uočiće se jasno navedene promene a onda i značaj takvog uvida.

I — period	Obim: 100			Obim: 200			II — period
	S	T	T_q	S	T	T_q	
1. Sredst. za rad	4.000	1.000	10	4.800	1.600	8	
2. Trošk. rada	200	200	2	300	300	1,5	
3. Trošk. materij.	300	300	3	500	500	2,5	
ukupno:	4,500	1,500	15	5,600	2,400	12,0	

¹⁶ Veličina $Tltk$ — je izraz svih promena troškova rada. Za potpuniju analizu, potrebno je ove raščlaniti na: promene troškova rada zbog promene proizvodne snage rada ($T_1 tk$), promene troškova rada zbog izmene kvalifikovanosti ($T_2 tk$) i promene troškova rada zbog dodatnih troškova izgradnje novih kadrova ($T_3 tk$). Vidi o ovome: Dr S. Kukoleča, Merenje poslovnog uspeha, Zgb, 1966, str. 203.

(kako se vidi pretpostavljeno je da je vek trajanja prve mašine $B_1 = 4$; dok je vek trajanja nove mašine $b_1 = 3$)

Posmatrano sa stanovišta ekonomičnosti, mogu se izdvojiti sledeće promene:

$$a) T_I : T_{II} = 1.500 : 2.400$$

$$b) T_{q1} : T_{q2} = 15 : 12$$

$$c) \Delta t_q = - 2 ; \Delta t_p = - 0,5 ; \Delta t_m = - 0,5$$

$$d) E_1 = \frac{1}{15} \text{ odnosno: } \frac{15}{15} = 1$$

$$E_2 = \frac{1}{12} \text{ odnosno: } \frac{15}{12} = 1,25$$

$$e) E_2 \text{ — je veća od } E_1 \text{ za } 0,25 \text{ tj. za } 25\%$$

Prednji podaci pokazuju, zapravo da su se promenili svi troškovi po elementima. Razmere njihovih promena su nejednake dok je smer isti. Međutim, od karaktera ukupnih promena i na strani rezultata i na strani ulaganja zavisice krajnji ekonomski efekti iz navedenog uporednog odnosa.

Istovremeno, ako je za proizvodnju 100 jedinica bilo potrebno 10 radnika, a posle uvođenja novog sredstva rada, za proizvodnju 200 jedinica 15 radnika to je nivo objektivno moguće produktivnosti u II-om periodu povećan za 33,33% u odnosu na nivo objektivno uslovljene produktivnosti pre uvođenja novog sredstva za rad.

5. Ulaganje u osnovna sredstva i rentabilnost

Uslov normalnog toka reprodukcije, sa stanovišta reprodukcionog trošenja i prenošenja vrednosti sredstava za proizvodnju, je inherentno sadržan u permanentnom toku samog reprodukcionog procesa. U masi realizovanog dohotka, kao vrednosnog oblika realizovane nove vrednosti, izraženo je društveno priznanje ekonomske celishodnosti izvršene reprodukcije. Stoga je dohodak treći pojavni izraz rezultata ekonomije reprodukcije.

Na drugoj strani, ekonomski uslov proizvodnje proizvoda i materijalizacije ljudskog rada u procesu proizvodnje je ulaganje u reprodukciju u obliku angažovanja elemenata proizvodnje, čiji je vrednosni izraz u sumi angažovanih sredstava. Prema tome, odnos između ostvarenog dohotka i uloženi sredstava u reprodukciju u obliku angažovanja čini ekonomsku sadržinu kompleksa rentabilnosti, a dohodak i angažovana sredstva elemente toga kompleksa.

U posmatranom periodu, proizvođač može da utiče samo na smanjenje organizaciono uslovljenog povećanja trošenja sredstava za rad, odnosno, na sve organizaciono uslovljene troškove u reprodukciji, a

time i na povećanje dohotka. Međutim, uvođenjem novih sredstava za rad menjaju se objektivno potrebni troškovi sredstava za rad i materijala, a time (pri ostalim neizmenjenim uslovima) i masa objektivno uslovljenog dohotka. Svako povećanje troškova amortizacije (At) i troškova materijala (Tm) imaće za posledicu smanjenje dohotka; i obrnuto, svako smanjenje troškova amortizacije i materijala zbog uvođenja novog sredstva za rad, imaće za posledicu povećanje dohotka. Drugim rečima, D_I biće veći (manji) od D_{II} za saldirani iznos $(At \pm Tm)$. Dok je sama promena dohotka, zbog promene troškova materijalne reprodukcije, preračunata na jedinicu

$$\pm Dtq = \pm Atq \pm Tmq$$

Ako u navedenom primeru pretpostavimo da je prodajna cena proizvoda (Cq) = 30, to je

$$D_I = 100 \times 30 = 3.000 - (1.000 + 300) = 1.700; D_{q1} = \frac{1.700}{100} = 17$$

$$D_{II} = D_I \pm \Delta D_I; \text{ odnosno, po jedinici: } 17 \pm (+2 + 0,5) = 19,5$$

Ako, međutim, pretpostavimo da je zbog povećanog obima proizvodnje, odnosno ponude — pala prodajna cena proizvoda na $Cq = 25$, to će izmeniti navedene odnose, odnosno

$$D_{II} = 200 \times 25 = 5.000 - (1.600 + 500) = 2.900; D_{q2} = \frac{2.900}{200} = 14,5$$

Nova ulaganja u osnovna sredstva imaju za posledicu i izmenu visine angažovanih sredstava, i to kako u sredstvima za rad, odnosno osnovnim sredstvima, tako i u obrtnim sredstvima. Tako, svaka promena potrebnih troškova menja nivo potrebnih angažovanja, s obzirom na to da su ulaganja u obliku angažovanja funkcija objektivno uslovljenih troškova i koeficijenta angažovanja. No ovo istovremeno znači da nova ulaganja dovode i do promene koeficijenta angažovanja. Uvođenjem novih sredstava za rad menjaju se elementi koji određuju njegovu veličinu. Verovatno će se promeniti nivo i ritam pojedinačnih ulaganja, kao i tehnološka i vremenska sukcesija prilivanja sredstava u reprodukciju, kao i njihovo odlivanje iz reprodukcije. Kvantificiranje nastale promene pretpostavlja evidencioni zahvat nastalih promena elemenata na osnovu kojih se može izračunati promena koeficijenta angažovanja; a time, zajedno sa nastalom promenom objektivno uslovljenih troškova i promena angažovane sume, odnosno promena nivoa objektivno uslovljene rentabilnosti.¹⁷

¹⁷ »Preduvjeti su za ekonomsku pravilnost obračuna rentabilnosti: 1) utvrđivanje investicionog iznosa za svaki projekt investicioni, 2) utvrđivanje ekonomskog vijeka trajanja (života) investicionih predmeta, 3) utvrđivanje prihoda i rashoda, ili samo čistog prihoda za svaki investicioni projekt, i to za čitavo vrijeme, koje odgovara ekonomskom vijeku trajanja odnosnih alternativnih investicionih predmeta, i 4) kako investicioni iznos tako i suma čistog prihoda, za svaki investicioni objekat, svode se na današnju vrijednost (odnosno na godišnju vrednost) primjenom složenog kamatnog računa«, Dr. Š. Babić, op cit, str. 146.

Ako, ilustracije radi, posmatramo nastale promene na napred navedenom primeru videćemo da je došlo do promene dohotka, kao i do promene ulaganja u obliku angažovanja u osnovnim sredstvima. Međutim, došlo je do promene i u vremenu njihovog angažovanja, kao i u visini troškova amortizacije po jedinici proizvoda. Istovremeno, došlo je do promene i u visini angažovanih obrtnih sredstava, što takođe utiče na promenu nivoa objektivno uslovljene rentabilnosti. Ako su prodajne cene po jedinici iste ($Cq = 30$), to je dohodak po jedinici 19,5, odnosno ukupni dohodak veći za 2000 realizovanih jedinica $D = 3.900$. (U tome, 500 jedinica dohotka su izraz smanjenja troškova materijalne reprodukcije).

Posmatrano po elementima to znači: $D_t = 400\Delta At + 100\Delta Tm$

Međutim, i na strani ulaganja, u obliku angažovanja došlo je do promena. Naime,

$$Si_1 = 4.000.—; \quad A_1 = 1.000.—; \quad b_i = 4; \quad Aq_1 = 10$$

$$Si_2 = 4.800.—; \quad A_2 = 1.600.—; \quad b_i = 3; \quad Aq_2 = 8$$

S obzirom na to da se radi o nejednakim koeficijentima angažovanja (zbog nejednakog vremena trajanja angažovanosti i zbog razlike u visini godišnjeg iznosa amortizacije), to je za relativno upoređenje potrebno naći prosečno angažovanu sumu i svesti na istu vremensku jedinicu. Tako, prosečno angažovana suma osnovnih sredstava u prvom periodu iznosi $Si_1 = 2.500$, dok prosečno angažovana suma u osnovnim sredstvima za istu vremensku jedinicu (posle novih ulaganja) iznosi $Si_2 = 3.200$. Uz napred učinjenu pretpostavku da su troškovi materijala i troškovi rada jednaki angažovanim sumama, odnosno da obrtna sredstva imaju koeficijent angažovanja 1, to su angažovana sredstva, odnosno rentabilnost po periodima:

$$S_1 = 2.500 + 200 + 300 = 3.000.—$$

$$S_2 = 3.200 + 300 + 500 = 4.000.—$$

$$R_1 = \frac{D_1}{S_1} = \frac{3.900}{3.000} = 0,567, \text{ tj. } 56,7\%$$

$$R_2 = \frac{D_1}{S_2} = \frac{1.700}{4.000} = 0,975, \text{ tj. } 97,5\%$$

Sa stanovišta rentabilnosti, nova ulaganja u osnovna sredstva obebeđuju veću rentabilnost. I u slučaju da je došlo do smanjenja prodajne cene proizvoda ($Cq = 25$), ipak je $R_2 = 72,5\%$. Međutim, dok se u slučaju kada cene proizvoda nisu promenjene ostvaruje rentabilnost koja je za 40,8% veća od rentabilnosti perioda I, dotle se sa tim istim sredstvima rada i istim ulaganjima u obliku angažovanja — samo zbog promena cena proizvoda — ostvaruje rentabilnost koja je niža za 25,0%. Ipak, i pri takvoj ceni proizvoda, ostvaruje se veća rentabilnost od ren-

tabilnosti pre uvođenja novog sredstva rada za 15,8%. Prema tome, ulaganja u osnovna sredstva su dovela do promene i produktivnosti, i ekonomičnosti, i rentabilnosti.¹⁸

1. Cilj reprodukcije, posmatrane sa stanovišta preduzeća, je doprinos osnovnom cilju društvene reprodukcije u smislu proizvodnje proizvoda određene upotrebne vrednosti za zadovoljenje potreba društva. Pojavni izraz ostvarenog rezultata reprodukcije konkretnog preduzeća je istovremeno pojavni izraz oblika i razmera društvenog priznanja ekonomske celishodnosti izvršene reprodukcije, odnosno izraza pojavnih oblika i razmera društvenog priznanja doprinosa konkretne mezoekonomije društvenoj makroekonomiji u uslovima postojećih robnovčanah odnosa i postojećih oblika organizovanosti društvene reprodukcije.

2. Uslov normalnog toka reprodukcije je ulaganje u reprodukciju u obliku angažovanja i u obliku trošenja. Odnosi između oblika rezultata reprodukcije i oblika ulaganja u reprodukciju (fizički proizvod — radna snaga; vrednost proizvoda — troškovi reprodukcije, ostvareni dohodak — angažovana sredstva) — predstavljaju ekonomski relevantne odnose preko kojih se manifestuje ekonomska suština društvene reprodukcije i u kojima je sadržan nivo objektivno mogućeg, odnosno, ostvarenog kvaliteta ekonomije preduzeća.

3. Ekonomsku osnovu materijalizacije naučnog i tehničkog. progresa čini stalni porast proizvodne snage rada. Stvarni izraz toga procesa leži u stalnoj izmeni fungirajućih sredstava rada uvođenjem modernih i savršenijih. Novim ulaganjem u reprodukciju menjaju se manje ili više razmere skoro svih elemenata i oblika ulaganja i oblika rezultata reprodukcije. Naime, ulaganjem u nova osnovna sredstva menja se objektivno uslovljeni kvalitet ekonomije preduzeća.

4. Kvantitativni odnosi između visina troškova amortizacije po jedinici proizvoda ili ukupnih pre ulaganja, odnosno uvođenja novog osnovnog sredstva i posle uvođenja — su nedovoljni. Ulaganja u osnovna sredstva uslovljavaju promenu ukupnog kvaliteta ekonomije preduzeća sagledane kroz tri parcijalna kompleksa, odnosno principa reprodukcije. Otuda, ocenu ekonomske celishodnosti izbora novih ulaganja osnovnih sredstava u reprodukciju treba ceniti kroz sve ekonomske manifestacije promena koje time nastaju u ekonomiji preduzeća.

Dragiša Grozdanović
asistent Pravno-ekonomskog
fakulteta u Nišu

¹⁸ Odnos između rezultata-prinosa i faktora ulaganja E. Gutenberg proučava na karakter funkcionalnog odnosa pri čemu, zavisno od ponašanja pojedinih faktora ulaganja, to i uzajamne odnose ispituje preko funkcije tipa A i funkcije tipa B. Vidi: Dr E. Gutenberg, Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre, 1, Berlin—Göttingen. Uspelu interpretaciju ovih funkcija dao je Dr. D. Perović, Teorija troškova, Sarajevo, 1964, str. 57—71. Interesantno je napomenuti da se i u sovjetskoj literaturi oseća tendencija za potpunijim zahvatom svih ekonomskih promena koje nastaju zbog uvođenja nove tehnike. (Vidi npr. o tome N. Maslova — O pokazatele ekonomičnosti rezultatov dejatelnosti predpriyatija, Voprosi ekonomiki, Nr. 7/67, str. 63—73.

RÉSUMÉ

L'auteur a élaboré la problématique économique et méthodologique du placement des moyens fondamentaux dans la reproduction au point de vue des manifestations économiques que celles-ci provoquent dans l'économie des entreprises. En considération de l'importance de la problématique et de sa complexité, tout aussi bien pour la macroéconomie que pour l'économie des entreprises en tant que mezzoeconomie, l'attention est attirée sur les concepts qui caractérisent certaines conceptions et l'importance du problème tertiaire.

Dans l'introduction l'auteur a posé le problème des conditions auxquelles est soumise la qualité de l'économie des entreprises par le placement dans les moyens fondamentaux. Dans ce sens une analyse comparative a été effectuée des possibilités de l'influence des producteurs sur la modification du niveau des placements et des résultats de la reproduction — qui sont conditionnés par le placement dans les moyens fondamentaux. Dans la période examinée, les moyens de travail existants sont considérés en tant que facteur objectif des placements à savoir tant pour les placements sous forme de consommation que pour les placements sous forme d'engagement dans la reproduction. Dans la dynamique des la reproduction les nouveaux placements dans les moyens fondamentaux au moment de leur choix sont sujets, cependant, à l'influence du producteur, pour acquérir ensuite de nouveau le caractère de facteur technique objectif des placements. En même temps, l'auteur a indiqué toutes les catégories économiques et les expressions quantitatives de leurs proportions de manifestation dans la période examinée (les frais de reproduction, le revenu, les engagements dans la reproduction).

L'auteur a ensuite exposé la problématique des conditions auxquelles est soumise l'économie des entreprises dans la dynamique de l'époque, à savoir en raison des nouveaux placements dans les moyens fondamentaux dans la reproduction. A ce sujet, à la fin des explications théoriques de l'essence du problème et de l'analyse adéquate du concept, les préceptes exposés sont illustrés par un bref exemple adéquat. Vu que l'introduction des nouveaux moyens de travail dans la reproduction entraîne des changements dans la dépense de la main d'oeuvre, dans les frais de reproduction, du revenu et de la somme engagée, ceux-ci sont ensuite discernés à travers les effets économiques d'après les divers principes de la reproduction.

Le changement des dépenses nécessaires de la main d'oeuvre exprime le changement du travail nécessaire par unité du produit et de ce fait de même du niveau de la productivité objectivement conditionnée. En exposant ensuite les effets économiques — en raison du changement du niveau des économies, l'auteur a élucidé les caractéristiques, les causes et les proportions des changements des frais d'après les divers éléments de la production, à savoir séparément pour les frais d'amortissement, les frais de travail et les frais de matériaux. De cette manière sont déterminées les limites de l'intéressement des producteurs pour les nouveaux placements dans les moyens fondamentaux au point de vue des économies.

Les changements du revenu et des placements sous forme d'engagements — par suite des nouveaux placements dans les moyens fondamentaux, sont exposés par les changements du niveau de la rentabilité objectivement

conditionnée des entreprises dans la dynamique de la reproduction. Par les approches analytiques sont exposés d'abord les changements du revenu par suite des changements des frais de la reproduction matérielle, ensuite les changements du niveau des placements sous forme d'engagements, tout aussi bien en moyens fondamentaux qu'en moyens de roulement, afin d'illustrer ensuite par un exemple les proportions de pareils changements.

Dans la conclusion l'auteur a, enfin, signalé la complexité des manifestations de ce phénomène dans le sens de la modification de la qualité de l'économie des entreprises par suite des nouveaux placements dans les moyens fondamentaux. C'est pourquoi l'estimation sur la base du rapport des changements des frais d'amortissement est un indicateur insuffisant, de sorte que pour l'estimation de tous les effets économiques des placements dans les moyens fondamentaux il est nécessaire de discerner les changements qui arrivent dans la productivité, dans les économies et dans la rentabilité c'est à dire les changements de la qualité globale de l'économie des entreprises, discernée à travers les complexes économiques partiels.

